

Kirja-arvio

Etnografi enkelimaailmoissa

Utriainen, Terhi. 2017. *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Tietolipas 257. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 290 s.

Helmi Järviluoma

Uskontotieteilijä Terhi Utriainen avaa tuoreessa, valtapolulta poikkeavassa kirjassaan etnografisen tutkimuspäiväkirjansa lukijalle. Hänen ideansa tuoda päiväkirjojen dialoginen ja hybridinen tieto näkyville on oivallinen: etnografinen prosessi voi hyvinkin olla yhtä tärkeää kuin siistitty, hygieeninen tutkimuksen loppuraportti. Utriainen ottaa taustatuekseen esimerkiksi George E. Marcusin (2014), joka ”kehottaa tuomaan tutkimuksen erilaisia vaiheita ja versioita julkisuuteen” (s. 11). Yllättävän harva meistä etnografeista on tällaisia kehotuksia tähän mennessä noudattanut lukuun ottamatta harvakseltaan ilmestyvien tutkijablogien julkaisijoita. Utriainen on kehystänyt tutkimuspäiväkirjat, jotka muodostavat kirjasta valtaosan, jälkikäteen kirjoitetulla johdannolla ja epilogilla. Kirjan päättää *Miten Suomi uskoo* -kirjassa vuonna 2016 julkaistu artikkeli ”Enkelit suomalaisten naisten uskonnossa” (Utriainen 2016).

Lajien ja tietämisen tapojen rajankäyntiä

Kirja kuvaa etnografista tutkimusprosessia konkreettisen esimerkin avulla, joka liittyy erityisesti 2000-luvun taitteesta angloamerikkalaisesta maailmasta levinneeseen ”enkeli-ilmiöön”. Teos on ilmestynyt vuonna 2017, ja ilmiö on edelleen – keväällä 2019 – vahvasti läsnä Suomessa. Utraisen enkelitutkimus oli osa Peter Nynäsin (Åbo Akademi) vuosina 2010–2014 johtamaa tutkimushanketta, jossa analysoitiin Suomen uskonnollisen kentän muutoksia sekä ”uskonnollisen” ja ”maallisen” rajankäyntiä. Kysymys, joka etnografi Utriaista ajoi joogakoulun enkelimeditaatioviikolle, erilaisille henkisyysmessuille, enkelipäiville ja haastattelukohtaamisiin oli seuraava: ”miten tänä päivänä on mahdollista uskoa enkeleihin” (s. 24).

Utraisen julkaisu on siis kummunnut projektista, jossa suomalaisten uskontoon ja maallisuuteen liittyvät elämänhistoriat, identiteetit, käsitykset elämästä, käytännöt ja verkostot olivat keskeisiä. Tässä kirjassa saamme lukea tietystä miehestä Utraisen katkelmallista

tutkijabiografiaa muutaman intensiivisen vuoden ajanjaksolta, jolloin enkeleitä on tutkijan työpöydällä. Pääsemme seuraamaan läheltä projektin etenemistä, tutkijan pätkäilyä, etnografista kenttätyötä, opimme hänen konferenssi- ja esitelmämatkoistaan, ja luemme kenttätyöhön nivottuja lyhyitä referaatteja ja tulkintoja sekä alan tutkimuskirjallisuudesta että enkeli-ilmiön gurujen teksteistä. Kirjoittaja ei esitä itseään ”teräksisen täydellistä” tiedettä tekevänä tutkijana, vaan kuprut ja rosot näkyvät, äänitallentimet temppuilevat. Tämä on esimerkki *par excellence* Evelyn Fox Kellerin kirjassa *Tieteen sisarpuoli* (1988) esittämän väitteen todenperäisyydestä: subjektiivisuuden avoin esiintuominen tuottaa paradoksaalisesti objektiivisempaa tietoa, sillä Utrainen vie meidät etnografisesti tutkitun tiedon dynamiikan perustaan.

Tämän tyyppinen tutkimus sijoittuu tekstilajien väleihin. Mieleeni tuli yhtymäkohtia muutama vuosi sitten lukemaani kiehtovaan Helen Mcdonaldin kirjaan *H niin kuin haukka*, jota oli mahdotonta sijoittaa yhteen kategoriaan, vaikka *Time* -lehti oli valinnutkin sen vuoden 2015 parhaaksi tietokirjaksi. Historioitsija ja kirjailija Mcdonald kirjoitti alun perin elämäkertaa haukkojenkesyttäjästä, mutta kirjaan alkoi syntyä kuvauksia surusta, oman haukan kesyttämisestä sekä fiktiivisiä jaksoja elämäkerran kohteesta. Utraisen kirjassa ei ole fiktiivisiä jaksoja, mutta tajunnanvirranomaisia, ideoita kehitteleviä ja eteenpäin vieviä osioita paljonkin.

Utraisen kirja osuu tänä keväänä erityisen voimakkaana käyneeseen keskusteluun ”huuhaasta”, tiedosta ja ”totuuden jälkeisestä ajasta”. Minua on tämän kevään keskustelussa häirinnyt se monien tutkijoidenkin yksioikoisuus ja täydellinen tietämättömyys sen tapaisista ilmiöistä, joita Utrainen tässä kirjassa kuvaa. Naisten enkelikiinnostus kun kuitenkin on Utraisen lopputuleman mukaan ”käytännöllinen ja tilannekohtaisesti varioiva uskonto, joka tarjoaa niin selviytymisen välineitä kuin muutosta luovaa lumon potentiaalia: kyse on nimenomaan näiden eri tavoin painottuvasta yhdistelmästä eikä yksinkertaisesti vain jommasta kummasta” (s. 244–245).

Etnografisen prosessin kehkeytyminen kentän ja teorian vuorovaikutuksessa

Tutkimuspäiväkirjoja on pääosin hyvin kiinnostavaa lukea. Erityisen herkästi on kuvattu päivä, jona Utrainen matkustaa hieman pidemmälle tapaamaan taiteilija- ja yrittäjänäistä, joka on omistautunut henkisyiden ja enkelien asialle yhdessä miehensä kanssa – harvinaista kyllä, sillä valtaosin enkeli-ilmiön parissa toimivat ovat naisia. Heti haastattelun aluksi nainen toteaa, että paikalla on suojelusenkeli, joka haluaa osallistua haastatteluun. Ensihämmentyksestä huumorin keinoin päästyään Utrainen selviää hyvin, ja näin lukija pääsee mukaan hetkeen, jossa etnografi haastattelee enkeliä.

Minulle oli myös kiinnostavaa seurata Utraisen antropologis-sosiologisen teoreettisen viitekehyksen kehkeytymistä. Kirjoittajan lähtökohtana oli sellaisen arkisen, eletyn uskonnon tutkiminen, joka kiinnostaa laajalti naisia. Tärkeitä, kirjan mittaan kehittyviä käsitteitä on paljon, mutta tärkeimpinä niistä mainittakoon lumo (ihmeellisiksi mielletyt kohtaamiset ja suhteet), arki, toimijuus, uskonto sekä post- tai pikemminkin ei-sekulaari. Robert Orsin vanavedessä tutkija kysyy, mitä tarkoitamme ”kansanomaisella” uskonnolla, ja pohtii samalla uskontotiedettä ja valtaa. Utraisen mukaan ”uskontotiede on ollut yhdenlainen modernin projektin käyri luokitellessaan erilaisia uskontoja” (s. 59), ja päätty huudahtamaan: ”millä tavalla parhaiten välttäisiin preskriptiivisuuden ja piilonnormatiivisuuden” (s. 60). Enkelipiireissä ei sanaa

uskonto juuri käytetä, mutta kirjoittaja kuvaa hienosti juuri paikkaa, jossa naiset yllättäen saavatkin toimijuutta kristillisyyden ja esoteerisuuden välitilassa, vaikkapa taiteen kehyyksessä. Tekijä oppoo väistämättä syvälle uskonnon määritelmän pohdintoihin ja lukija saa seurata määritelmän variointia.

Jääkö lukija kaipaamaan stilisoitua raporttia – vai ei?

Kirja on tarkoitettu luonnosmaiseksi, mutta ehkä suoranaiset kirjoitusvirheet ja painovirhepaholaiset olisi kannattanut korjata. Välillä kaipasin lähes huomaamattani taustoitusta, sillä tutkimuspäiväkirjat jäävät otteiksi: jos jotakin niistä puuttuu, se jää puuttumaan. Tämä on luonnollista, olenhan tottunut tutkimuksellisesti viimeistelyjen etnografoiden lukemiseen. Tämän tyyppisessä kirjassa taustoitusta on turha edes odottaa. Kirja on pitkä, lähes 300 sivua. Luonnosmaisuus alkaa loppupuolella riittää. Ehkä vähemmän olisi ollut enemmän.

Lopuksi voi kysyä, miltä mahtaa tuntua mahdollisen stilisoidun ja viilatun tutkimusraportin lukeminen tällaisen tutkijan maailmoja aukaisevan tekstin jälkeen. Täytyykö haastateltaville annettu lupaus tutkimukseen pääsemisestä tutkimuspäiväkirjan julkaisemisella? Esimakua tiukemman tieteellisen raportin tyylistä antaa kirjan loppuun sijoitettu aiemmin julkaistu artikkeli. Minua alkoi säälittää ajatus ihmisistä, jotka pääsevät lukemaan vain viilatun lopputuloksen. Eiväthän he saa tietää mitään tästä hienosta prosessista, joka tutkimuspäiväkirjan sivuilta avautuu! Arvoitukseksi jää, onko vielä tulossa näiden syvällisten, prosessuaalisten ja vaihtoehtoisia ratkaisuja punnitsevien pohdintojen seisahdus johonkin pysäytyskuvaan.

Henkilöhakemistosta muuten puuttuu etunimellä kutsutut kollegat ja läheiset, esimerkiksi 'Kari', joka on Utrianen kenttätödialogien iltojen pari. Hänen kanssaan keskustellaan teorioista, tutkitaan elokuvia ja ainakin suunnitellaan yhteisiä konferenssipapereita. Eikä hakemistossa ole enkeleitäkään. Hehän eivät ole "henkilöitä".

Utrianen kirjoitti kirjansa osin oppikirjaksi, ja olisikin hienoa, jos teos päättyisi eri yliopistojen ja muiden oppilaitosten tutkimusvaatimuksiin. Jos opiskelijat oppisivat tekemään näin pistämättömiä tutkimuspäiväkirjoja, suomalainen uskontotieteellinen ja kulttuuritieteellinen etnografia menisi pitkin loikkauksin eteenpäin.

Kirjallisuus

Keller, Evelyn Fox. 1988. *Tieteen sisarpuoli: pohdintoja sukupuolesta ja tieteestä*. Tampere: Vastapaino.

Macdonald, Helen. 2016. *H niin kuin haukka*. Helsinki: Gummerus.

Marcus, George E. 2014. "Etnografian uudet haasteet Writing Culture -liikkeen jälkeen." Teoksessa *Moniulotteinen etnografia*, toimittaneet Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto, 32–58. Helsinki: Ethnos ry.

Utrianen, Terhi. 2016. "Enkelit suomalaisten naisten uskonnossa." Teoksessa *Miten Suomi uskoo? Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran symposiumissa marraskuussa 2015 pidetyt esitelmät*, toimittanut Joonas Salminen, 126–145. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Helmi Järviluoma on kulttuurintutkimuksen professori Itä-Suomen yliopistossa. Hän johtaa Euroopan tutkimusneuvoston Advanced Grant -projektia *Sensory Transformation and Transgenerational Environmental Relationships in Europe 1950–2020*.